

- b) strukturu prostředí (environment), v němž se respondent nachází;
- c) úroveň znalosti respondenta o problematice, která je předmětem výzkumu;
- d) respondentovo skutečné chování v konkrétních situacích.

Tyto čtyři okruhy otázek by měly podle Patricie Labaw tvořit základ každého dotazníku, neboť formují parametry totálního obrazu respondentovy reality. Pakliže je použito otázek tohoto typu, můžeme podle autorčina názoru přistoupit k výzkumu postojů jako k analytickému problému založenému na faktech, která vypovídají o tom, jaký respondent je, v jakém prostředí žije, jak se chová a jedná. Patricia Labaw pak podrobně rozebírá výhody těchto otázek v porovnání s klasickými postojovými a uvádí konkrétní příklady, jak takové otázky mohou vypadat.

Třetí část knihy je věnována formální stránce dotazníku — způsobu uspořádání dotazníku z hlediska otázek, jejich větvení a filtrace, dále formulaci otázek a výběru vhodných slov pro tyto otázky. Autorka doporučuje, aby výzkumníci v dotaznících používali často tzv. otevřené otázky i přes jejich určité potíže při kódování. Doslova říká: „Hlavní výhodou otevřených otázek je to, že se jedná o jediný způsob, jak může výzkumník dát respondentovi příležitost říci to, co sám chce (to have his own say). Ačkoliv se na to často zapomíná, hlavním účelem rozhovoru, nejdůležitějším cílem veškeré výzkumné práce je nechat sdělit respondenta to, co chce, nechat ho říci výzkumníkovi, co míní a ne vice versa. Pokud ho nenecháme vyslovit se, tak proč ho vůbec s rozhovorem obtěžovat?“ (str. 132). O uzavřených otázkách autorka tvrdí, že výzkumník nemá záruku, zda jim respondent rozumí, zda rozumí nabízeným variantám odpovědí, z nichž provádí výběr; výzkumník rovněž nemá záruku v tom, zda on sám pochopil význam respondentovy odpovědi. Uzavřené či předznačené odpovědi navíc porušují hlavní požadavek na dialog mezi respondentem a výzkumníkem, čímž je zároveň porušen hlavní výzkumný cíl nechat respondenta vyvídat přesně a pravdivě o tom, co zná, co si myslí a jak jedná. Z těchto důvodů autorka doporučuje, aby uzavřené otázky (které se pochopitelně budou v dotaznících používat) byly kombinovány s otázkami otevřenými, které osvětlí význam odpovědi na otázky uzavřené a dokreslí je.

V závěru Patricia Labaw stručně a systematicky celou knihu shrnuje a podává ukázkou dotazníku, který ona, ve shodě se zásadami, o nichž pojednala na stránkách své knihy, používá. Každá otázka je komentována a zdůvodněna.

Domnívám se, že recenzovaná kniha bude užitečná pro ty, kdo již mají určité zkušenosti s prováděním sociologického výzkumu. Ne že by autorka přinášela nějaké převratné objevy, s mnoha názory se již český čtenář mohl setkat na stránkách naší metodologické literatury nebo v metodologických statích našich hlavních sociologických periodik. Přinos knihy však spatřuji v tom, že čtenář dostává v ucelené podobě názory na to, jak má vypadat dotazník jako instrument pro sběr dat s poměrně velkou vypovídací schopností. Zároveň se v implicitní podobě dovidá, jakým způsobem reaguje tradiční empirická sociologie v USA na výpady interpretativní, fenomenologické sociologie a jak se s některými oprávněnými výhradami snaží vypořádat. Autorka si je dobře vědoma, že nelze dát univerzální recept na tvorbu dotazníku. Snaží se však poskytnout čtenáři teoretický i praktický fundament, jenž by mu pomohl vyvarovat se chyb, o nichž se v každodenní, rutinní výzkumnické praxi příliš mnoho neuvažuje.

Ladislav Rabušic

Michael Mitterauer, Reinhard Sieder: Vom Patriarchat zur Partnerschaft. Zum Strukturwandel der Familie. (Od patriarchátu k partnerství. Ke strukturálním proměnám rodiny.) C. H. Beck, München 1980, 228 str.

Pozoruhodná, originálně pojatá práce dvou vídeňských autorů M. Mitterauera a R. Siedera vychází jednak z výsledků jejich vlastního bádání, které podnikli v rámci výzkumného projektu „Fondu k podpoře vědeckého bádání v Rakousku“, a jednak z transkulturních a historickosrovnávacích materiálů z evropské kulturní oblasti. Autoři si vytkli jako cíl podat historickosociologický pohled na vývoj středo-

evropské rodiny od středověku do nejnovější doby — s orientací na řešení současných problémů, jako zejména postavení mládeže v rodině a společnosti, změn v sexuálních vztazích, problémů reprodukce, stárnutí a zaopatření starých lidí aj.

Vytčený cíl v podstatě se zdarem splnili. Podařilo se jim vynout se jednostranností čistě historického přístupu, který vede namnoze ke globálním, nediferencovaným a schématickým pohledům na vývoj rodiny, málo plodným pro řešení aktuální problematiky a využití získaných výsledků pro praxi sociální politiky. Nepropadli však ani jednostranností a úskalím pozitivistického přístupu, který je v sociologii rodiny bohužel také častý a při němž pro empirické detaily namnoze badatelé uniknou možnosti hlubšího pohledu a hodnocení zkoumaných jevů. Velkým přínosem práce (a zde se autoři zřejmě poučili od marxistů) je i to, že zkoumané jevy a děje probírají a hodnotí diferencovaně, podle toho, ve které době a ve kterých třídách a společenských vrstvách se objevují a probíhají.

Nemůžeme se bohužel v rámci této stručné recenze zabývat rozбором jednotlivých kapitol práce, ačkoli v každá z nich by si to zasloužovala. Budiž podán pro informaci aspoň jejich výčet; samy názvy již částečně naznačují přístup ke zkoumané problematice: 1. Rodina jako historický sociální útvar. 2. „Mýtus“ o předindustriální rodině. 3. Vývoj k modernímu rodinnému cyklu. 4. Ztráta rodinných funkcí? 5. Mladý člověk v rodině. 6. Manželství, reprodukce a sexualita. 7. Problémy stárnutí ve strukturálních proměnách rodiny. 8. Rodinné hospodářství a zaopatření ve stáří.

Za velký klad práce považujeme přístup metodologický. V historicko-demografických postupech autorů je pro 19. a 20. století používáno obvyklého materiálu, zejména statistického. Originální a zdařilé jsou však výzkumné procedury, týkající se získání dat za starší dobu, kde moderní statistika a dokumentace ještě neexistovala. Tam autoři získávají potřebná data důmyslným rozбором údajů farních knih, úředních dokumentů, vrchnostenských záznamů apod. Zasloužné je též systematické využití transkulturní analýzy, při němž autoři srovnávají materiály středoevropské — přirozeně hlavně rakouské — s materiály západoevropskými a materiály z jihovýchodní Evropy, zejména balkánských zemí.

Škoda — a zde se dostáváme už ke slabinám knihy — že je úplně opomenuta oblast severoevropská. Svérázné poměry skandinávských zemí, které byly méně než střední Evropa dotčeny klasikou formou feudalismu a kde se brzo rozvíjely demokratické politickosociální útvary, by mohly poskytnout cenný srovnávací materiál např. k problémům struktury moci v rodině, postavení žen a dětí apod. Naprosto pak chybí srovnávací materiál ze středoevropských slovanských zemí (dokonce i z bývalých částí rakousko-uherské monarchie) a z evropského Ruska, resp. evropské části SSSR.

Za krajně problematické, ne-li zcela nesprávné, považujeme stanovisko autorů, že srovnání s rodinnými poměry v prvobytně pospolných společnostech a v antic-kých středomořských kulturách nemůže být přínosem pro naši přítomnost a budoucnost (str. 11). Jistě lze souhlasit s jejich názorem, že takové srovnání nelze dnes provádět tak simplicítně a přímočaře, jak se namnoze dalo v pracích starších autorů; přesto se však musíme rozhodně distancovat od mínění, že komparace patriarchálních a moderních partnerských rodin s rodinami matriarchálních či matricických kultur je „metodicky pochybná a pro orientaci v přítomnosti málo plodná“ (tamtéž). Domníváme se ostatně, že s tímto názorem by vehementně polemizovali nejen marxisté, nýbrž i západoevropští a američtí kulturní antropologové typu Lévi-Strausse, R. Benedictové, W. Goodea, E. Frazierova apod. Jako doklad lze např. uvést problém mnohočetného manželství (multiple mothering), který vyvstává v moderní industriální společnosti v souvislosti se zaměstnáním žen mimo domácnost a pobyt dětí ve veřejných zařízeních; při jeho řešení můžeme jen málo získat srovnáním současné rodiny s rodinou středověkou, ale hojně a cenně poznatky přináší komparace s primitivními rodinami Samojců, některých afrických či indiánských kmenů atd. (Viz např. Langmeier—Matějček: Výpravy za člověkem, Praha 1981.)

Závažným nedostatkem knihy je též naprostá převaha demografického a kulturně-historického materiálu nad údaji a rozborů z ekonomické sféry. Autorům sice nelze vytknout, že by k ekonomickým faktorům zcela nepřihlíželi, ovšem prohloubením těchto aspektů by i tak cenná a hodnotná práce ještě velmi získala. Ke knize je také připojen informativní, pečlivě a svědomitě zpracovaný výběr literatury (str. 203 až 228). Jeho cenu ovšem omezují dvě závažné závady: jednak kromě starší práce

L. Braunové v něm není uvedena žádná marxistická literatura, jednak pro autory zřejmě i zde platí stará parola „Slavica non leguntur“.

Závěrem můžeme říci, že kniha přináší i čs. sociologům, demografům, etnologům a psychologům cenné podněty. Soudíme též, že práce Mitterauera a Siedera přímo vybízí ke srovnávací historicko-sociologické studii o vývoji rakouské a československé rodiny, která by mohla být vzhledem ke dlouhodobé koexistenci našich národů v rámci rakousko-uherské monarchie a vzhledem k dnešnímu rozdílnému společenskému zřízení stanovením shod a diferencí a odhalením jejich příčin značným přínosem v evropské sociologické i kulturněhistorické literatuře.

Helena Havlasová

Jean-Louis Flandrin: *Le sexe et l'Occident; évolution des attitudes et des comportements.* (Sex a Západ; vývoj přístupů a chování.) Edition du Seuil, Paris 1981, 376 str.

Rozšíření předmětu historického výzkumu na každodenní svět člověka v minulosti, využití přínosu sociálních věd a zabezpečení vědeckého statutu taktó obnovené historiografie — tak bychom mohli stručně charakterizovat hlavní požadavky, s nimiž vystoupila současná velmi vlivná francouzská historiografická škola, Annales. Na počátku tohoto proudu bylo pouze odmítnutí vidět historii jen ve sledu politických událostí a pokus ukázat jejich sociálně ekonomické pozadí, a to za pomoci pojmů přejatých mj. z durkheimovské sociologie; v současné době se snaha studovat všední život lidí v minulosti týká opravdu všeho: rozvoje populace, různých aspektů mentality (vztah ke smrti, k dětství), struktury rodiny, kuchyně i sexuality. Tomuto posledního tématu je věnována i kniha J.-L. Flandrina, která je předmětem této recenze. Kniha je souborem starších studií doplněných obecným úvodem a rozdělených do čtyř hlavních tematických okruhů: Láska, Sexuální morálka a manželské soužití, Dítě a plazení, Sexuální život svobodných.

Flandrin svůj výzkum motivuje nejen oprávněnou historikovou zvědavostí, ale i praktickými cíli: Konstatuje, že určité potíže, se kterými se národy vzešlé z evropské civilizace dnes střetávají právě v oblasti sexuálních vztahů, mohou mít své kořeny v minulosti. Historie těchto vztahů tak může plnit terapeutickou funkci.

První část Flandrinovy knihy zahrnuje čtyři stati, které jsou spjaté tématem — pojetí lásky v 16. až 18. stol. — a způsobem práce: Flandrin vychází z myšlenky, že city jiných lidí můžeme pochopit jen na základě znalostí jejich vědomí. A jejich vědomí můžeme poznat jen prostřednictvím jejich doby. Historické vysvětlení psychické reality tedy musí vycházet z kulturních forem vyjádření citů a pudů (s. 21). Proto se Flandrin domnívá, že pojetí lásky lze zkoumat mj. na základě kvantitativní analýzy titulů knih, později doplněné analýzou obsahu jednotlivých pojmů vztahujících se k lásce. Na tomto základě ukazuje, jak se koncem středověku a zejména v 16. stol. začíná měnit vzájemný poměr náboženské „nebeské“ lásky a světské lásky. Světská láska v té době nabývá pozitivního hodnocení. V dalších staletích se pojetí lásky zvnitřňovalo a emocionalizovalo a posunul se také vztah mezi láskou a manželstvím: objevuje se a posiluje pojem manželské lásky.

Vedle rozborů dobové literatury používá Flandrin v této části knihy také sociologické a etnografické přístupy. To se týká zejména pasáží o sexuálním chování venkován v rozboru zvyku „créantilles“ — záslibného daru v Champagni v okolí Troyes. Ukazuje vztah tohoto zvyku k zasnubám a sňatku a spojuje jeho zánik v 17. stol. s posílením církevní a rodičovské autority ve věcech sňatku po Tridentním concilu.

V následující části se Flandrin zabývá historií sexuálních vztahů v užším slova smyslu: rozebírá otázku antikoncepce a ženské rozkoše. Vychází zejména z církevní literatury, a to jak z teoretických traktátů a úvah, tak z příruček pro zpovědníky, které jsou pro historika všedního života vůbec vynikajícím materiálem: ukazují nejen problémy, se kterými se lidé minulosti střetávali při volbě svého chování, ale navíc díky svým návodům umožňují určit, jaké bylo stanovisko církevních autorit